

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Janko Pleterski

NEKAJ NEPRİČAKOVANEGA ODGOVORA DUSANU KERMAVNERJU

Dušan Kermavner — odslej kratko DK — se je v dveh svojih spisih (ZC XXVII/1—2 in ZC XXVII/3—4) javno dotaknil moje knjige o vprašanju samoodločbe Slovencev v prvi svetovni vojni in še dveh, treh mojih prejšnjih spisov. Razume se, da njegovih privatnih izjav, ki jih ne morem preveriti, v svojem odgovoru ne upoštevam.

V prvem spisu se me loti mimogrede, takorekoč z levo roko, v drugem pa se, če odštejemo nekaj stranskih poskokov (ekskurzov), peča v glavnem z menoj. V drugem tudi izrazi v obliki dvoma željo, da bi se nihče izmed prizadetih ne dal izzvati k ugovoru, a če že, meni, da bi »težišče« ugovora »moralo biti ... v razgovoru o temeljnih prijemih naše vede«.

Se kar dobro razumem logiko prvega dela želje DK. Saj se človek, ki se znajde pred tako obaltnim pisanjem, kakršno sta oba omenjena spisa DK, res mora vprašati, ali naj ugovarja ali pa naj vse skupaj prepusti sodbi časa. Toda zaradi sedanjih bralcev ZC sem prezrl željo DK in vzlic njej sedel k pisalniku. Prav nič razumevanja pa nimam za drugi del njegove želje, da bi ostal le pri razglabljanju o nekakšnih metodoloških vprašanjih in ne da bi posegel v smisel pisanja DK, ki se odeva z videzom poučevanja o metodi. Zato bom najprej povedal svoje stališče o celotnem vprašanju, t. j. o vprašanju samoodločbe slovenskega naroda, o kateri DK dvomi predvsem v prvem omenjenem spisu, nato pa še kaj k posameznim vprašanjem, ki izhajajo iz drugega njegovega spisa. Vmes pa bo nujno izgubiti kako besedo o značaju in načinu kritike DK samega.

I.

V ZC XXVII/1—2 se je DK dotaknil moje knjige na malo več kot dveh straneh sicer obsežne replike na kritiko F. Zwittera. Čeprav povezuje DK nastanek moje knjige (neupravičeno) z zgodovinskim conceptom F. Zwittera in bi torej bil jaz neposredno upravičen razpravljati o celotni repliki, tega ne bom storil, temveč se bom omejil le na tiste odstavke, ki so neposredno meni namenjeni. To iz dveh razlogov. Prvi je ta, da sem svoje mnenje o problemu proletarske revolucije pri Slovencih v času prve svetovne vojne (to bi po mojem bil edini naslov, ki bi diskusijo usmerjal v ustvarjalno smer), kolikor je v zvezi z zadnjim pisanjem DK o dr. Henrikumu Tumi, že povedal v svoji knjigi. Če bom kdaj o tem napisal še kaj več, se hočem stvari lotiti monografsko. Drugi razlog pa je ta, da odklanjam poskus DK, da bi proti svojemu kritiku (F. Zwitteru) zanetil nekakšno državljansko vojno. To odklanjam kot metodo diskusije in tudi zaradi osebe, proti kateri je naperjena. DK ne bi smel pozabljati, da so bile zgodovinsko odločilne priložnosti, ko je kdo z dejanjem pokazal, na kateri strani barikade stoji.

Ne bom se tudi ustavljal ob meni namenjenih oznakah, kot so »prizadevno razvaljal«, »le kdor ni seznanjen s potekom slovenskega narodnega razvoja v glavnih potezah«, »skrajno bedno«, »prižgal kadilo slavnemu slovenskemu meščanstvu«, »docela zanemaril ljudske množice« itn. To zmes

prepuščam kar »kritiku« v nadaljnjo obdelavo. Raje spregovorim o zmesi, ki tiči v kritikovem »z vsem poudarkom« izrečenem ugovoru proti naslovu knjige.

S svojim ugovorom proti oznaki »prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, s celim kontekstom argumentiranja tega ugovora, ko končno postavi »narodno samoodločbo« Slovencev v ironizirajoče navednice, DK to samoodločbo zanika. Po njegovem, nekega odločanja sploh ni bilo. Avstro-Ogrska se je pač »razsula« (vzroki?) in Slovenci, ki so se že zdavnaj bili v svoji nacionalni zavesti jugoslovansko usmerili, so s tem in tako načelno pripravljene takorekoč vsi »na dani mig svojih političnih vodnikov« samodejno stopili na pot v Jugoslavijo (str. 125). Torej nekako tako, kakor se je zapisalo znanemu A. J. P. Taylorju: »Hrvatje in Slovenci so se zbudili kot podložniki habsburškega cesarja Karla, spat pa so šli, skupaj s Srbi, kot podložniki Petra Karadjordjevića.« (The First World War, Penguin, London, 1967, str. 145).

Zakaj potrebuje DK to vódeno amnezijo? Preprosto: S tem vnaprej odpade za tisti čas možnost, da bi slovensko meščanstvo moglo še veljati kot izvrševalec nacionalne samoodločbe. S tem vnaprej odpade vsaka beseda o tem, da bi moglo to meščanstvo biti — čeprav še tako oportunističen, slaboten, državniško nedorasel, svoj razredni interes in položaj rešujoč ter pripravljen ljudstvo tega naroda v naslednjem trenutku pustiti na cedilu, a v tem primeru vendarle še — politični reprezentant naroda v dejanju samoodločbe. Tega ne sme biti, kajti že to samo bi pomenilo, to meščanstvo po nepotrebnem (morda celo s skritimi nameni) slaviti itn. Tega greha si DK noče naprtiti in zavrže, ne meščanstvo, temveč samoodločbo. Toda, ali ni to celo pohvalno? No, treba je pomisliti, da se stvar ne konča le z »levičarskim« zanižanjem samoodločbe.

Tako neomadeževanemu DK je stvar sploh zelo olajšana. Če zanika samoodločbo, mu namreč tudi ni treba odgovarjati na neko drugo, dosti bolj bistveno in za prihodnost Slovencev odločilno, a njemu očitno neljubo vprašanje. Na vprašanje, zakaj ni poskušala biti vodilna in odločilna moč v boju za samoodločbo in v njeni izvršitvi slovenska socialdemokratska stranka, zakaj in kako je — še po oktobrski revoluciji — dejansko puščala v slovenskem nacionalno osvobodilnem gibanju tisti prazni prostor, ki se je potem vanj mogla reševati meščanska politika.* Ko se DK znebi tega, za vprašanje revolucije na Slovenskem bistvenega vprašanja, mu ni več težko črtati vsega tistega, kar je o škodljivosti »leve« fraze l. 1918 pri Slovencih pisal prav v zvezi z dr. Tumo Boris Kidrič v l. 1940, ko je analiza preteklosti bila aktualen del priprav KPS za tisto narodnoosvobodilno in revolucionarno zvezo, ki je zmagala v naslednjih letih (prim. ZD, 1., str. 83—84).

Zdaj pa kar knjiga o samoodločbi! DK ugovarja »z vsem poudarkom« in preračunano sprašuje: »Mar po mnenju teh zgodovinarjev v zgodovinsko sliko sodi le meščanskonarodno, ne pa tudi delavskorazredno dogajanje?« Kdo bi ne bil na njegovi strani?

Vprašanja nacionalne samoodločbe Slovencev v l. 1918 seveda ni mogoče kar odpraviti. Je pa res, da DK ni prvi, ki kaj podobnega poskuša. Na tezi, da so Slovenci v prvo jugoslovansko državo prišli ne po samostojni volji in lastnem dejanju, temveč po osvobodilni akciji kraljevine Srbije in zaradi naključja, da je zmagovita antanta Avstro-Ogrsko razbila, je npr. temeljila hegemonistična historiografija stare Jugoslavije, »solunaštvo« in tako še precej dolgo naprej.

Cemu je potrebno polemično opletanje, ki sili poudarjati prvino naše današnje družbene zavesti, ki sili poudarjati dejstvo, da si revolucionarna kritičnost od kraljevske Jugoslavije pri tistih marksistih, ki so uspešno pri-

* Kako daleč od kake praktične revolucionarne aktivnosti je v odločilnem času bil celo sam dr. Henrik Tuma, priča njegovo pismo z dne 23. aprila 1918 iz Trsta dr. Ivanu Prijatelju. To so tedni, ki odločajo o primiku JSDS deklaracijskemu gibanju. Tuma sporoča Prijatelju, da izdeluje sodno terminologijo, zlasti sodno-medicinsko in prosi za knjige (NUK, rokopisni odd. Ms 895/758). Tega pisma, ki pripomore k spoznanju, kakšne vrste je bila takrat Tumova neteoretična dejavnost, DK v svoji knjigi ne navaja.

pravili in izvršili revolucijo na slovenskih tleh, skupno z revolucijo pri drugih narodih Jugoslavije, ni jemala za izhodišče zanikanja samoodločbe ob koncu prve svetovne vojne? Vsa ostrina te kritičnosti se je usmerjala k resnici, da je meščanstvo celo v tistem času bilo malo pripravljeno, oportunistično, razredno sebično, da je samoodločbo pustilo na cedilu nemudoma po 29. oktobru 1918 in jo izdajalo vse tja do l. 1941 tako, da se je vprašanje samoodločbe znova odprlo takorekoč že 1. decembra 1918.*

Ti marksisti so upravičeno in dejavno dokazovali, da je v nastalih družbenih in političnih razmerah edini možni vodnik in izvrševalec *nove* samoodločbe — slovenski delavski razred, razume se, da v spopadu z anacionalnim slovenskim meščanstvom. Upoštevali so, da temu razredu, čeprav resničnemu predstavniku interesov naroda, ne zadostuje le zavest o njegovi obči družbeni vlogi, marveč da mu je potrebna tudi politična zavest o njegovi nacionalni vlogi. V to zavest pa se kritično vključuje samoodločba iz oktobra 1918. Ni le kronološko naključje, da je prva »tišinska akcija« OF l. 1941 bila ravno na dan 29. oktobra. In nikakor ni bila le trenutna domislica skrb slovenskih komunistov, da bi Osvobodilna fronta resnično predstavljala vso pozitivno tradicijo vseh slovenskih političnih taborov — seveda ločeno od njenih nekdanjih, že zdavnaj kompromitiranih nosilcev — o čemer tako otipljivo piše Boris Kidrič v znanem poročilu o OF iz l. 1944.

Značilnost pravega marksističnega zgodovinopisja pri nas, posebno, kadar govori o naši novejši zgodovini, ne more biti niti glasno izjavljanje o svoji politični idejni usmeritvi niti mehanično odmerjanje količine pisanja o tem ali onem družbenem razredu, sploh pa ne aprioristično in um delavca podcenjujoče prirejanje zgodovine »ad usum populini«. Trdno sem prepričan, da mora biti njegova prva značilnost to, da *gleda nazaj z vidika pogojev in izkušenj naše uspešno izvršene revolucije in njene resničnosti*. Z vseh drugih razgledišč delo ne more biti zgodovinarsko uspešno in tudi ne v resnično oporo slovenskemu delavskemu razredu pri izpolnjevanju njegove družbene vloge.

Morda pa je trditev o slovenski samoodločbi oktobra 1918 v nasprotju z marksistično sociologijo, z Leninovimi pogledi? Že pred 17 leti sem si skušal priti o teh pogledih na jasno. Videl sem, da Lenin nacionalne samoodločbe ni enačil s samoodločbo delovnih množic, da je upošteval resničnost, da tudi po oktobrski revoluciji celo v najrazvitejših državah še ni prišlo do diferenciacije med proletariatom in buržoazijo, da je opozarjal, da to ni opravičilo za to, da bi revolucionarji zanikali narodom pravico do samoodločbe, da je izrecno upošteval realno danost in upravičeno neučakanost nacionalnih gibanj nerazvitih in zatiranih narodov, da je opozarjal, da njihovega perečega problema proletarska revolucija, izvršena v kaki drugi deželi, ne odpravlja, da neizvršena diferenciacija med proletariatom in buržoazijo v nekem narodu ne pomeni, da tak narod ne more izvesti samoodločbe, tudi v obliki odcepitve in ustanovitve lastne (buržoazne) nacionalne države. (J. P., Lenin in nacionalno vprašanje v Rusiji v času Oktobrske revolucije in formiranja Sovjetske zveze, Naša sodobnost, 1957, str. 970—979 in 1080—1089). Nobenega razloga ne vidim, da bi to ravno za Slovence ne smelo veljati.

Dejstvo je, da je samoodločba 29. oktobra 1918 bila izvršena brez diferenciacije med proletariatom in buržoazijo, da je torej v tistem prelomu slovensko meščanstvo — pomanjkljivo, slabo in nedosledno, a vendarle — še zadnjič politično predstavljalo narod. Politično je predstavljalo tudi tisto veliko večino naroda, ki jo je že dotlej izkoriščalo v okviru politične in gospodarske nadvlade tujega meščanstva in ki se jo je ravno v nacionalni državi, ob odstranitvi tuje nadvlade, pripravljalo izkoriščati še bolj. Dejstvo je, da je ljudstvo, kolikor je politično izražalo svoje stališče, predstavniško vlogo meščanstva večidel še priznavalo ali pa jo je vsaj prenašalo, vzlic temu, da se socialno ni bilo voljno podrediti, kar je prav kmalu po 29. oktobru 1918 tudi z dejanjem izpričalo. Če to množico individualiziramo, lahko vidimo tudi takšne primere kot

* Po tej izkušnji z DK mislim, da bi bilo koristno uvrstiti članek »Borba«, 6. december 1942, št. 29 o »Prvem decembru« v berilo na vseh šolah, čeprav je že ponatisnjen v zbirki »Istorijski arhiv KPJ, 1/2, str. 263.

je tedanje stališče ing. Dragotina Gustinčiča, socialista in kmalu enega prvih predstavnikov slovenske revolucionarne levice ter utemeljiteljev komunistične stranke na Slovenskem, predstavnika generacije, v katere okrilju je začel svojo pot tudi DK. V reviji »Youngoslavie« je Gustinčič ob izvolitvi dr. Antona Korošca za predsednika Narodnega vijeća SHS pisal o njem in o nastopih Jugoslovanskega kluba z največjim priznanjem, pač z namenom poudariti slovensko samoodločbo in najti protiutež hegemonističnim težnjam srbske vlade. Seveda je isti Gustinčič le malo pozneje v istem Korošču upravičeno ugotovil in pobijal najmočnejšega nasprotnika proletarske revolucije. Pobijal z veliko težavo in s pičlim uspehom dosti ravno zato, ker si je ta meščanski politik klerikalnega tabora znal skovati politični kapital s tem, da je v pomembnih trenutkih slovenske zgodovine *dejansko in po kakem drugem dejanju neosporavano* prevzel vlogo reprezentanta narodne samoodločbe. Razumljivo, da se DK nad tem ne navdušuje. In kdor *prebere* mojo knjigo, vidi, da se tudi jaz ne. Tega se tudi DK ne bo posrečilo iz nje izžeti, niti iz tistega posvetila ne, ki ga toliko ščemi.

Kako pa mislim o argumentih DK, češ Slovenci ob koncu prve svetovne vojne tako ali tako niso imeli nobene izbire in je bil njihov vstop v Jugoslavijo potemtakem nujnost, ne pa samoodločba? Tako je pač treba razumeti, kar razpreda na strani 125 ZC XXVII/1-2 in potem še tu in tam v ZC XXVII/3-4. O takšni argumentaciji bi lahko rekli, da zamenjuje samoodločbo s samopostrežbo. Neverjetno, da jo uporablja prav DK, za katerega vemo, da je o pravici Slovencev do samoodločbe pisal in zanjo stal pred sodiščem še v 20. letih. Kaj torej? Odgovoriti je pač treba na trditve, kot je bila postavljena. Namesto dolgega traktata o tem, da samoodločba ni nujno istovetna z odločitvijo za eno od več možnosti, da je prav lahko, in večidel tudi je, kar odločitev za tisto, kar je že dolgo v logiki zgodovinskega razvoja in takorekoč neogibno in da je njeno bistvo v aktu politične volje, priporočam DK, da si odgovori na vprašanje: Kakšne izbire so Slovenci imeli ob koncu druge svetovne vojne in ali njihova po vsej logiki poprejšnjega razvoja nujna vključitev v federativno novo Jugoslavijo ni bila samoodločba?

Zakaj potem poudarjam pravilnost samoodločbe kot odločitve za državnost Slovencev skupaj s Hrvaati in Srbi in drugimi narodi Jugoslavije? Prvič, in to je poglavitno, ker je to res bila politična odločitev in ne le čustvovanje. Drugič, ker druge možnosti vendarle niso bile čisto izključene tj. navzoče so bile potencialno; eni takšnih potencialnih možnosti je sam DK v letu 1968 posvetil celo knjigo pa tudi sicer se ji ves posveča. Vprašanje, ali ne bi bilo bolje ostati v Avstriji pa je vprašanje, na katero — bodimo stvarni — si Slovenci, takole obrobno in v domačem krogu, odgovarjamo, odkar je Avstrija razpadla. In končno: v naši javnosti se je v času, ko sem knjigo pisal, pojavil resno mišljen spis, ki v njem preberemo tele besede: »Šele v prvi svetovni vojni se začnejo Slovenci obračati proti Avstriji; vendar ne z namenom, da bi se dejansko osamosvojili in postali samostojen subjekt, temveč da bi to edinstveno prilžnost zapravili s ponovno podreditvijo v Kraljevini SHS, katere ustanovitev so pozdravljali vsi... Tako rekoč noben »pošten« Slovenec si ni drznil niti pomisliti na tveganje dejanske slovenske združitve in osamosvojitve, kar je pravzaprav dediščina dotedanjega slovenskega narodnega gibanja.« DK na te besede ni reagiral. Jaz pa sem.

Ce DK moja »domišljajska podoba« ni všeč in se z njo ne strinja, je to le njegova stvar. Takšna je, kakršna je. Obstajam pri pravici, da tudi kot zgodovinar lahko — razmišljam. Morda se bo njegova nova zaskrbljenost za »čisto« zgodovinarstvo, pomirila, če ga obvestim, da obstaja — zelo obrobno — celo zgodovinarska metoda, po kateri se pomen nekega zgodovinsko danega faktorja skuša oceniti tudi tako, da se ga iz dejanskega razvoja odmišlja in izračunava, kaj bi ostalo brez njega (»counterfactual conditional concept«). Novejši učeniki zgodovinske metode navajajo kot najbolj znanega primer R. W. Fogela, ki se je kritično lotil trditve o osrednjem pomenu železnic v rasti ameriškega gospodarstva tako, da je konstruiral model ameriškega gospodarstva, kakršen bi bil brez železnic. Priznam, da za to metodo, katere možnosti so očitno dokaj ome-

jene, nisem vedel, ko sem pisal tisto »domišljjsko podobo«. Zadel pa sem njeno racionalno jedro, ki je v tem da se od dejanskega zgodovinskega dogajanja *odmisli* nekaj, kar se je zgodilo. Nikakor pa nisem segal v fantastiko s tem, da bi nekaj *primislil*, kar se *ni* zgodilo, a bi se nam npr. fletno zdelo. To drugo pa je storil DK, ko se je še sam poskusil v tej igri. *Primislil* si je nekaj, kar se *ni* zgodilo: da se je Avstroogrška zgodaj 1918 ločila od Nemčije, da se je Italija zato morala odreči Trstu, da je nemška vojska vdrla v avstrijske in češke dežele, da je habsburški dvor ponudil Čehom in Slovacom samostojnost, da je cesar zbežal v Budimpešto ali v Zagreb (!), da je reševanje habsburškega državnega sklopa dobilo protinemškonacionalni značaj (ZC XXVII/3-4, 375). Res, precej fletnega. Čudno le, da poznavalec dr. Henrika Tume ne tvega prisliliti tistega, na kar je le-ta resnično — in v tem je njegov posebni zgodovinski pomen — računal: revolucijo v Avstro-Ogrski oz. Srednji Evropi.

DK se patetično zgraža nad mojo nevednostjo, ker pravim, da so Slovenci s samoodločbo ob koncu prve svetovne vojne »dokončno postali političen narod«. Poučuje me, »da so Slovenci že davno pred letom 1917-18 predstavljali navznoter in navzven politično organiziran narod po svojih treh strankarskih taborih«, ki jih tudi vestno našteje. In potem sledijo še tri točke poučevanja, ki jih zdaj ne bom ponavljal, o takorekoč permanentni »načelni pripravljenosti« Slovencev za vstop v Jugoslavijo, ki izključuje, da bi l. 1918 mogli govoriti o kaki odločitvi. Kaj naj k temu rečem drugega, kot to, da je DK tukaj pustil marksistično dialektiko na cedilu? Tisti njen del, ki govori o prehodu iz kvantitete v kvaliteto. On potemtaka med izjavo Valentina Zarnika po volitvah 1867, da se »slovenski narod ... zrelo politično giblje in da nismo samo narodopisen pojem«, in pa med izjavo slovenskih strank 27. maja 1918, ki pravi, »zahteve po zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov v lastni državi ne moremo in ne bomo opustili«, ne vidi druge razlike kot kronološko in kvantitativno, prej ena, zdaj tri stranke? Ali pa morda še dandanes ne razume, kaj pomeni trditve, da je nacionalno vprašanje politično vprašanje? Da ta trditve vsebuje potrditev, da narod, ki je sicer lahko politično strankarsko organiziran, a živi nepriznan in razpet v tujo državno strukturo, še ni političen narod, da je to le potencialno, da političen narod postane (dokončno) šele potem, ko doseže ali pa vsaj resno poskusi doseči lastno suverenost?

II.

V ZC XXVII/3-4 se DK, potem ko je že opravil z naslovom, posvetilom in podrgo stranjo »domišljjske podobe«, loti še enega poglavja moje knjige. Za njeno celoto je sicer že spočetka mimogrede izrekel mnenje, da »je v splošnem večstranskega priznanja vredno zgodovinarsko delo«. V celoti pa se na vse kriplje potrudi, da bi dokazal, da je to priznanje vendarle problematično. Mirno si ga lahko tudi obdrži.

Poglavje z naslovom »Notranja fronta Avstrije: preganjanje Slovencev« ima 13 pičlih strani. DK, ki se je te snovi že nekoč sam lotil, graja, da vprašanje preganjanj ni obdelano z monografsko izčrpnostjo in obljubi, da bo operiral z »običajno kritičnim nožem« brez rokavic. Po 15 straneh protiteksta ugotovi, da si seveda tudi on ni »zadal naloge, da bi ... podobo v celoti monografsko izrisal.« Tega mu sicer ne očitam, a obžalujem, saj bi mu spričo dejstva, da neke pravi o sebi, da je »doslej edini pregledal na ta preganjanja nanašajoče se tako arhivske kot tudi časniške vire« (glede prvih bi si upal močno dvomiti), to moralo biti prava igrača. Morebiti pa se namerava te potrebne naloge še vendarle lotiti še kdaj pozneje? Ne, očitno ne. »Ustrezno raziskavo« (njemu ustrezno?) še vedno raje »pričakuje« od »bodočih raziskovalcev«. Moramo se s tem sprijazniti.*

* Ostane le še drobno vprašanje, kaj pomeni nenavadna izjava DK, da iz »vrste« (optimizma mu ne manjka) bodočih raziskovalcev »ne izključuje P-a«!? Pa kaj bi tisto! DK si pač rad marsikaj privoščil, tako npr. tudi pismo Raziskovalni skupnosti Slovenije z dne 27. februarja 1974.

DK si zastavlja nalogo, da bi mi »pricepil potrebno afiniteto do osnovnih zgodovinarskih prijemov«. Nazorno, na mojem »primeru«, seveda. Torej, prvi prijem: Takoj na začetku, vsaj že na drugi strani, osumniči nev(r)edneža! Recimo, s takšnimle migljajem: »Si dela — prazne — upe, da bo veljal zaradi tega (poglavja) kdaj za »zaslužnega«...« Pri kom, že vemo. — Moram reči, da ne čutim nobene afinitete ne do tega, ne do nadaljnjih podobnih »prijemov« DK. Prepuščam jih njemu pa še njegovemu biografu.

Če skušam narediti red v izvajanjih DK, se mi zdita med stvarnimi njegovimi pripombami k moji »zgodovinski sliki« pglavitni dve: da v njej »manjka izpuščanje največjega dela slovenskih aretirancev, prijatih v dneih pogromaštva«; da v njej »pripisuje(m) tudi avstrijski državni oblasti nemško-nacionalni, osnovni namen: zatreti slovensko narodno politično gibanje« (str. 358—359).

Začenjam z drugim očitkom, saj se tiče vzroka, ki pač gre pred nasledkom (preganjanjem). Rekel bi, da se DK opredeljuje v znanem vprašanju, vsekakor spornem v »veliki« historiografiji, namreč o značaju habsburške monarhije in o vzrokih njenega razpada. Očitno mu je sprejemljivejša teza o habsburški monarhiji kot nadnacionalni tvorbi itn. itn., zapravljeni zaradi zmagovitih zahodnih velikih držav. Ne bi dodajal še specifično avstrijske, nemško nacionalistične, blokovske in drugih variant te teze, ki se je pojavljala kar na svetovnih kongresih zgodovinarjev l. 1955 in 1960, ne brez zelo aktivnega odpora jugoslovanskih pa tudi drugih zgodovinarjev. DK res govori le o razmerju dunajska vlada—Slovinci. A to je poseben primer le do neke meje in če priznava avstrijski državni oblasti enako distanco do nemškega nacionalizma kot do slovenskega narodnega gibanja, torej nekakšen nadnacionalni značaj, potem to ne more biti bistveno drugače tudi v drugih razmerjih.

Ne mislim in ne morem tukaj odpirati nove pravde proti Avstro-Ogrski. A gotovo ne pomeni vztrajati pri tezi o Avstro-Ogrski kot zgolj »ječi narodov«, če rečemo, da je empirija Slovencev, kadar je šlo za to, da bi bili priznani kot politični (državni) narod, v vsej ustavni dobi do leta 1914 potrjevala dejstvo, sociološko docela razložljivo, da dunajske vlade ni mogoče, niti v laboratoriju, jemati ločeno od hegemonije nemškega meščanstva v avstrijski državni polovici. Ta empirija se je le navidezno in ne kaj prepričljivo ustavljala šele ob najvišjem vrhu, ob monarhu. Dunajsko vlado je postavljala cesar, a to še ne pomeni, da bi bila odvisna le od njega. Sicer pa je cesar vojski celo poveljeval, a je vojaška oblast ob začetku vojne bila faktor preganjanja Slovencev, tudi na Primorskem, kjer ni bilo neposrednega pritiska nemško-nacionalnih večin. DK menda ne misli reči, da vojska ni bila del oz. sredstvo državne oblasti? Pa tudi vlada sama ni bila tako dobrohotna do Slovencev, kakor se DK zdi primerno trditi. Tiste besede o »pretrganju vezi med slovenskimi strankami v Avstriji in velikosrbskim jugoslovanskim gibanjem«, ki se potem, ko jih navajam v parafrazi, zde DK tako »nepredstavljivo«, izvirajo prav od predsednika avstrijske vlade grofa Karla Stürgkha. Razume se, da je Stürgkh, enako kot drugi predsedniki avstrijskih vlad, vedel, kaj je to politična oportunistična, da je bil primerno večje umetnosti vladanja, tj. obvladanja družbenih in nacionalnih nasprotij vsaj toliko, da ne bi bili ogroženi temeljni interesi, ki jih je predstavljal. Zato je ta izjava bila zaupna, a kot takšna ni nič manj izraz vodilne politične tendence. Dejstvo, da so izhajali politični časniki vseh narodov — primerno okleščeni — večidel še naprej in da so bila dopuščena še druga podobna znamenja življenja narodov, te tendence ne odpravljajo. Dejstvo je, da so vse avstrijske vlade, zlasti še tiste v času prve svetovne vojne, dejavno nasprotovale formiranju Slovencev kot političnega tj. državnega naroda. Kako resno so se za to trudile, se je pokazalo celo v letu 1917/18, ko so kljub splošni državni krizi prav posebno in takorekoč do zadnjega trenutka poskušale ravno tisto, kar se DK zdi tako »nepredstavljivo«: zabiti klin med Slovinci in jugoslovansko državno gibanje. Celó s prav takšnim (zadnjim) sredstvom, ki o njem govori DK le kot o teoretičnem: skušale so doseči, da bi Hrvatje (in Srbi) — zadovoljni — prepustili Slovinci usodi. Taktika Hrvatsko-srbske koalicije jim je za to dajala dovolj stvarno oporo

takorekoč do zadnjega. O tem je nekaj tudi v moji knjigi (npr. str. 152—153 in drugod). Pomisliti je treba na akcijo Hussarekove vlade, ki je poslala še sredi septembra 1918 skupnega finančnega ministra Spitzmüllerja na Hrvaško in v Bosno, v upanju, da »Hrvate... izvabi iz jugoslovanskega gibanja,« kot piše H. Rumpler. Tudi to akcijo omenjam (str. 251). Če imenovani avstrijski zgodovinar prihaja do sklepa, da je v razmerju dunajske vlade do Slovencev obstajala »najgloblja neiskrenost«, potem tudi njegove ugotovitve, da niti en sam samcat med dunajskimi državniki nikoli ni pomislil na to, da bi upošteval tudi državnopravne zahteve Slovencev, ni mogoče razumeti drugače, kot da je vsa praksa teh državnikov takim zahtevam Slovencev kar moči dejavno nasprotovala. Z eno besedo, DK se bo že moral malo bolj potruditi, če bo hotel uveljaviti svojo tezo o nadnacionalni (ali morda celo internacionalistični?), od nemškonalne odtrgani politiki avstrijskih vlad, posebno tudi Stürgkhove, do Slovencev in drugih nenemških narodov.

Glede drugega očitka in vsega, kar DK tako togotno premetava v zvezi z mojim pisanjem o preganjanju Slovencev in njegovih političnih učinkih, se ne morem izogniti vtisu, da se drži tistega načina, o katerem pripoveduje Levstik: »Saj menda veste, kako je dejal rajnik Jernejko na Golem: 'Ali ga bom s pogačo pital, kadar se s kom kregam! Kar ga bolj ujezi, to mu zabelim.'«

Ko pišem o očitkih DK, mi kajpada ni treba ponavljati vsega tistega, kar že pišem v knjigi. Za zdaj tudi ne bom ničesar dodajal. Opozorim le na nekatere momente, da jih ne bi preglasilo ropotanje DK. Tako npr.: V sedanjiku pišem, da o tem »dogajanju še nimamo dognane zgodovinske podobe« — monografije (str. 20). Ne pišem, da jo hočem podati v knjigi, omenjam svoj *poskus* za Koroško (v zborniku »Koroški plebiscit« v obsegu 8 strani), ne da bi s tem trdil, da so stvari za Koroško monografsko obdelane. Vsakdo lahko ugotovi, da se ta poskus opira v glavnem na dva vira: na interpelacijo Jugoslovanskega kluba in pa na poročilo avstrijske vladne in vojaške preiskovalne komisije. Oba sta dovolj informativna, v literaturi pa skoraj (prvi) ali docela (drugi) neizrabljena oz. neznanata. Tudi DK se je z drugim seznanil prek mojega dela. — Gleдам na preganjanja vseh vrst in v celoti, ne le na aretacije in obsodbe in še celo ne zgolj na aretacije in obsodbe duhovščine in povem, da so slednje le majhen del vsega preganjanja. — Ločujem med specifično posameznih dežel in pravim npr., da so »najbolj znani aretiranci na Kranjskem in Primorskem bili predvsem mlajši naprednjaki«. — Koroško-štajerski »amalgam«, ki mi ga tišči pod nos DK, je deloma utemeljen po naravi virov, ki govore o obeh deželah v skupnih podatkih in formulacijah, v precejšnji meri pa ga ustvarja sam DK, ker ne ločuje tistega, kar je o Koroški napisanega v plebiscitnem zborniku, od tistega, kar je v knjigi napisanega o Štajerski. — Glede številke. Očitno je, da jih ne navajam kot matematiko, temveč kot gradivo, ki naj *pripomore* k tistemu, kar poskušam: »ugotovitev obsega in nekaterih značilnosti teh ukrepov, predvsem z namenom *zaznati* politične posledice za državno usmeritev Slovencev« (str. 25). Uporabil sem številke, ki sem do njih prišel. Morda kdaj odkrijemo še druge. Navajal sem jih iz obojnih virov, iz tistih, ki jih hočejo kar najbolj zmanjšati (avstrijski), in tistih, ki so jih želeli čim bolj poudariti (slovenski), ne da bi se loteval zazdaj (če sploh kdaj) nemogočega natančnega preverjanja teh in onih. Za Štajersko npr. pravim: »Število aretirancev ni dognano. Podatki so različni. Vsekakor pa so aretacije bile množične, tako da se je širil glas o njih na vse strani« (str. 25). — Zanimali so me predvsem »dogodki ob začetku vojne« (str. 20), pišem o »tistih mesecih« (str. 22), govorim o »valu preganjanj, ki se je prelil« (str. 24) in ne trdim, da je vse to trajalo v enaki obliki v nedogled. Povedal sem, da so vladi že kmalu postali neprijetni *politični učinki* tega vala preganjanj in pokazal sem, kako je v nadaljnjem usmerjala svoje podrejene oblasti v deželah. — Vse to sem storil z namenom ugotoviti politične učinke teh preganjanj pri Slovencih. Še posebno sem hotel s tem preveriti utemeljenost trditve predsednika Jugoslovanskega kluba Korošca z dne 15. oktobra 1917 (ne pisanja S. Kranjca iz l. 1939) o pomenu preganjanj v prvem času vojne, da je namreč že *tedaj* dozorela misel o nujnosti državne osamosvojitve Slovencev,

Hrvatov in Srbov. — Ne postavljam »teze o odločilnem politično zgodovinskem pomenu duhovniških aretacij« kot je DK zasukal moje pisanje za svojo potrebo (ZC XXVII/3-4, str. 356). Prišel sem do sklepa (ocene), da je »do popolne ločitve od avstrijske države v zavesti Slovencev prišlo šele po daljšem procesu«, torej ne že kar takrat, a da je »vendar prav v preganjanjih (vseh, ne le duhovščine) ob začetku (!) svetovne vojne treba videti tisti poglavitni (kot zdaj vidim, da bi tu bilo koristno dodati besedo »specifični«, tj. poleg splošnega doživljaja vojne) politični doživljaj in pretres, ki je široke množice (!) Slovencev napotil k samostojnemu razreševanju svojih (lahko bi dodal besedo »nacionalnih«) problemov« (str. 31).

V *oceni* so pač *mnenja* lahko različna. DK je očitno drugačnega mnenja kot jaz. A kaj je storil, da bi ga podkrepil? Ne prav dosti. Vse skupaj je zreduciral na aretacije, šel po poti iskanja »malih števil«, izrazil je svoje lepše mnenje o namerah avstrijskih oblasti do Slovencev in prisodil prvenstveni pomen vsesplošnemu faktorju »strahot prve svetovne vojne«. Ni pa poskušal dognati ali vsaj povedati svojega mnenja o stvari, ki o njej teče beseda: kakšen politični učinek so preganjanja ob začetku vojne imela na Slovence. Kajti, da so preganjanja bila in da so bila precejšnja, to lahko razberemo celo iz podatkov v njegovih protiargumentih. Vidimo, da končno celo sam preneha pisati oznako »pogromaštvo« v navednicah in da jo sprejme kot docela ustrezen izraz za tisto, kar se je ob začetku vojne dogajalo (npr. str. 358). Celó sam prispeva lastno, kar krepko označitev: »protislovenski in protiduhovniški bes na Stajerskem in Koroškem je slavil svoje orgije« (str. 373). Kaj torej?

Ali pa morda misli, da je vse odpravil s tem, da opozarja, da so aretirance večidel že v l. 1914 izpustili, kadar jim pač ničesar niso mogli dokazati, in s tem, da tako ganljivo trdi, da so se vrnili domov »z občutkom zadoščenja« (str. 356)? Menda ne misli, da je nanje pomirjevalno vplivalo nekaj, o čemer še slutiti niso mogli, da se bo namreč Slovencev v drugi svetovni vojni še neprimerno huje godilo? Ali morda ni resnično tisto, kar pišem v »Koroškem plebiscitu«? »Bilo je to prvič v zgodovini, da so Slovenci bili v tako velikem številu preganjani zgolj zaradi svoje narodne pripadnosti...« Ali morda ni resnično, kar je že dosti pred nama zapisal Lojze Ude? »Medtem smo Slovenci, Jugoslovani, v drugi svetovni vojni doživeli še mnogo hujšega. A tudi v primerjanju s tem spadajo prvi tedni po začetku vojne leta 1914 med najhujše v novejši slovenski zgodovini.« (Boj za Maribor..., Inštitut za narodnostna vprašanja, 1960, razmnoženi rokopis). Navsezadnje je nezanimanje DK za politične učinke preganjanj logično razumljivo, če se spomnimo njegove izhodiščne trditve, da samoodločbe Slovencev leta 1918 sploh ni bilo. Kaj bi se potem ubadal z njenimi dejavniki? To svoje razumevanje pa moramo umakniti, brž ko vidimo, da DK svojo logiko pozabi, ko grabi krog sebe za novimi argumenti.

Na str. 348 je zagrabil nekaj, kar se mu zdi sijajno orožje: P ni »posvetil primerno pozornost doživetju slovenskih množic v strahotah prve svetovne vojne! Kajti »temu pretresu« je treba pripisati »odločilen pomen za to odvrnitev«, za »odornitev Slovencev »kot naroda« (z navednicami ironizira DK moje pisanje, ne pa svojega pojmovanja) od Avstrije.«

Kako, prosim? Če samoodločbe ni bilo, če ni bilo odločitve za lastno državo, kako je potem mogoče govoriti o »odvrnitvi od (države) Avstrije«? To spominja na logiko v argumentaciji znane sosede, ki noče vrniti izposojenega lonca, češ nisem si ga izposodila, pa tudi počen in zanič je že bil, ko sem ga odnesla.

Kakor koli že, razpravljanje bo zdaj lažje, kajti predmet je jasen: faktorji samoodločbe — »odvrnitev«.

Cisto gotovo je, da ima odpor, ki ga je izzvala imperialistična vojna proti sebi neposredno in proti sistemu, ki jo je porajal, ogromen zgodovinski pomen. Ta odpor je prvič v zgodovini odpiral stvarno možnost za evropske delavske stranke, da na temelju protivojnosti zberejo krog sebe najširše množice, ne le delavstva samega in da se spoprimejo z imperializmom na novi, a potencialno odločilni ravni razrednega boja. To je za vsako stranko posebej pomenilo

boj proti vladi lastne vojskujoče se meščanske države. In tukaj, kot vemo, se je stvar zapletla in ni da bi zdajle razlagali še naprej.

Ni dvoma, da so tudi slovenske množice v vojni strašno trpele in da so vojno sovražile. A to temeljno, objektivno dejstvo ne pojasnjuje kar naravnost slovenske odepitve od Avstrije. Če se omejimo na ta državni sklop, ni težko ugotoviti: strahote vojne so prizadevale približno enako množice vseh narodov v njem (avstrijski zgodovinarji so skušali dokazati celo, da je krvni davek avstrijskih Nemcev bil največji). Nadalje, Slovenski vojak je izkušal strahote vojne na vseh frontah, ki se je na njih bojeval. Izkušal jih je v Galiciji in na Karpatih, a nič manj malo pozneje tudi na Soči. Pa vendar je razpoloženje tu bilo drugačno, manj nasprotno vojskovanju v sklopu avstrijske armade. Na to je nekoč opozoril sam DK, ko je izrazil mnenje, da si podobne akcije kot je bila Pivkova v Tirolah, ne bi mogli zamisliti na soški fronti. Protivojnost množic je nedvomna, a da bi se izrazila v oblikovani politični volji in organizirani akciji, je bilo potrebno, da se izpolnijo še drugi pogoji. To velja za vse narode Avstrije, ne le za Slovence. Za to, da se je protivojnost Slovencev končno usmerila v gibanje za odvrnitev od Avstrije pa je bila potrebna izpolnitev še specifično slovenskih pogojev, s čimer smo spet pri predmetu naše raziskave.

Možnost direktnega odpora vojni, ki bi ga vodila delavska stranka, je odpadla že takoj v začetku za vse narode Avstrije in tudi za Slovence. Kot edini praktični izhod je ostajalo individualno reševanje pred vojno: begunstvo, prebežništvo, hlinjenje bolezni ali celo samopohabljenje. Vojskujoča se vlada in stranke, ki so jo podpirale, med njimi so uradno bile tudi slovenske meščanske, so protivojna razpoloženja skušale utišati ali usmerjati na stranpot. To ne le zaradi učinkovitejšega vojskovanja, temveč ves čas tudi zato, da bi preprečile revolucionarni vojni razplet. Odtod dokazovanje, da je vojne kriv nasprotnik, odtod zagotavljanje lastne miroljubnosti, pacifistične akcije ipd. Vse to skupaj je pomembno, potrebno raziskovanja in razčlenjevanja še in še. Za pojasnitev dodatnih, specifičnih faktorjev samoodločbe Slovencev pa je treba še kaj več. In če iščemo te dodatne, za Slovence specifične faktorje, zadoštuje (delovno), da obstoj vojne, njenega razrednega bistva in množično izkušnjo suponiramo pri Slovencih približno enako kakor pri drugih narodih. (S tem ne rečem, da konkretne slovenske izkušnje v vojni ne bi bilo potrebno raziskovati same po sebi). Menim, da je to umljivo in da posebne deklaracije o dejstvu vojne za bralca niso potrebne. Več od splošnih deklaracij o strahotah vojne pa nam tudi DK ne nudi, kajti tisto o vojaških uporih maja 1918 (mimogrede: v knjigi je o njih celo poglavje) je že druga kategorija, ki je brez spoznanja novih, v vojni uveljavljenih ali nastalih splošnih in specifično slovenskih političnih faktorjev, ni mogoče razumeti. S temi faktorji pa se v knjigi pečam.

Vemo, da je Lenin boj za revolucijo v Rusiji postavljal na temelj protivojnosti, a da ga je povezoval tudi z geslom samoodločbe narodov. Socialdemokratska stranka na Slovenskem pa je glede protivojnosti vse do l. 1917 žal ostala v najboljšem primeru pri besedah, samoodločbo narodov pa je zankala. To je dodatna okoliščina, ki onemogoča, da bi postavljali kar vezaj med protivojnost slovenskih množic in njihovo odvrnitev od Avstrije. Upor proti vojni in zahteva po samoodločbi, ki sta se izrazila v slovenskih vojaških uporih maja 1918, predpostavljata ne le trpljenje v vojni, temveč veliko dodatnega: izkušnjo oktobrske revolucije v Rusiji in obstoj radikaliziranega gibanja za samoodločbo doma. O tem pišem v knjigi v poglavjih XIV—XVI.

Nadalje. V dobi imperializma si tudi pri Slovencih ni mogoče zamisliti kake revolucije pa tudi ne gibanja za samoodločbo kar spontano, zgolj na platformi ljudskega trpljenja v vojni, torej brez organiziranih političnih sil, brez t. i. subjektivnega faktorja. To seveda ni moje odkritje in ni da bi to tukaj razlagal in dokazoval. Najboljši dokaz je naša NOB. Dolej še nihče v našem sodobnem zgodovinopisju ni dvomil ali oporekal temu, da je najbolj odločilna razlika med položajem Slovencev v obeh svetovnih vojnah ravno to, da v prvi ni bilo subjektivne sile, ki bi protivojno razpoloženje slovenskih množic spre-

menila v novo kvaliteto, v revolucionaren boj proti vojni in za nacionalno samoodločbo, a da je v letih 1941—1945 ravno to bilo čisto drugače. Zaradi tega je protivojnost množic v prvi svetovni vojni pri nas ostala predmet politike meščanstva. Le-to ljudskih razpoloženj kajpada ni usmerjalo v revolucionaren boj niti proti vojni niti za samoodločbo. V okviru ohranjanja in z namenom ohranjanja danega družbenega sistema in svojega dominantnega položaja v njem, se je slovensko meščanstvo osredotočilo na tisto, kar je bilo mogoče tedaj še spremeniti v okviru tega sistema, tj. na reševanje nacionalnega vprašanja. S tem je »prestreglo dobršen del protivojnega razpoloženja množic«, kakor sem tudi jaz že večkrat poudaril za drugimi. Ali DK tega ni opazil?

Po pripravah, ki so se, kot zdaj vemo, začele že v l. 1914, je maja 1917 slovensko meščanstvo v pričakovanju preosnove habsburške monarhije, kot sestavnega dela mirovne akcije novega monarha, zahtevalo posebno jugoslovansko državno enoto še pod habsburškim žezlom; pod vplivom splošne radikalizacije po oktobrski revoluciji v Rusiji in v pričakovanju zmage antante pa je to zahtevano zaostriilo v samoodločbo do odcepitve od države pod osvojevano nemško nadvlado in njene od še bolj osvojevene vojne. Po tej poti se šele oblikuje tisti koneks med »dožitvjem množic v strahotah prve svetovne vojne« in »odvrtitvijo Slovencev od Avstrije«, tj. njihovo samoodločbo. To je sicer deloma bilo nadomestek za neposkušeni revolucionarni razplet pod vodstvom delavske stranke, a bilo je samoodločba. Bilo je torej nekaj. Nekaj, kar je del naše zgodovine.

In končno. Podobno kot proletarska se tudi meščanska politika uveljavlja le prek oblikovanih političnih struktur, tudi ona potrebuje subjektivnih sil, voljnih, pripravljenih in sposobnih, da jo izvajajo. Preučiti obnašanje teh sil kot faktorja samoodločbe je metodološko neogibno. Ali je treba poudarjati, da preučiti, ne pomeni, se z njimi istovetiti, niti ne sprejemati tezo, da one zares in v celoti predstavljajo interese slovenskih množic? A če se je njim in ne komu drugemu posrečilo, da se kot njihov predstavnik politično uveljavijo v samoodločbi l. 1918, potem je to treba preučevati. In prav to poskušam v knjigi in prav to tudi bralcem dovolj natančno opredeljujem v uvodu: »Kar knjiga poskuša, je pogled na snovanja, zamisli, pobude, dejanja tistih delčkov družbene nadrasti, ki so si lastili in prilastili vlogo nosilcev politične volje...« (str. 7). Nisem sicer več prepričan, da je DK sposoben dojeti ali voljan priznati to ne posebno zahtevno distinkcijo. Mislim pa, da to še ne pomeni dosti za druge bralce.

In tako. Ker je v prvi svetovni vojni slovensko meščanstvo nastopalo razcepljeno v stranke, so njegove subjektivne sile različne in se je treba — z vidika njihovega pomena za oblikovanje odvritve Slovencev od Avstrije — zanimati zanje tudi posamično. Da je bil po številu in tradiciji najmočnejši t. i. katoliški ali klerikalni tabor subjektivnih sil, je odveč poudarjati. Zanj se torej posebej zanimati je potrebno brezpogojno. Zanimati se je treba zlasti še z vidika momentov, ki so vplivali na notranjo pripravljenost (motiviranost) subjektivnih sil tega po tradiciji sicer najbolj avstrijsko patriotičnega tabora, da na zamisel odvritve od Avstrije in na njeno propagiranje sploh pristanejo. Tudi DK menda ne trdi, da je njihova motivacija le brezoblični strah pred množicami, razsrjenimi zaradi vojnih strahot. In tukaj pride — metodološko ne le utemeljeno, temveč neogibno — na vrsto tisto, čemur DK v mojem primeru ljubeznivo pravi »obešanje na duhovščino«. Poglavitni aktivisti klerikalne stranke, ljudje, ki so po svojem poklicnem delu itn. izmed vseh političnih delavcev bili v najtesnejšem stiku z najširšo množico, so menda potrebni posebne pozornosti. Potrebno je spoznati, kaj je povzročilo in omogočilo njihov notranji nagib za delovanje za odvrtitev od Avstrije. To je eno. Drugo pa je: Če so med preganjanci tudi duhovniki, je to zanesljivo znamenje, da je preganjanje usmerjeno ne le proti antimilitarističnim socialdemokratom in nacionalno radikalnejšim slovenskim liberalcem, temveč tudi proti pripadnikom klerikalnega tabora, torej proti slovenski politični strukturi kot celoti. Zato je trpna in dejavna vloga slovenske duhovščine v tem dogajanju tudi in posebno potrebna zanimanja, če hočemo kaj videti in razumeti. Iz tega kovati politično obtožnico, to pa je

ali znamenje nerazumevanja nalog historiografije ali pa stvar osebnega nagnjenja. Ne temu ne omemu pa nihče ni dolžan streči.

Nekaj odgovora terjajo še posamezni očitki DK.

Najprej Ivan Cankar (str. 345). Naravnost neverjetno je, kaj zna DK izvitoperiti iz mojega stavka, ki ga citira. Ne bom se prerekal z njim, kdo je bil največja osebnost slovenskega kulturnega življenja, DK gotovo že ima svojega izvoljenca. Nekaj pa le bo na tem, kar je mladoliberalni »Naš List« že leta 1907 rekel o Ivanu Cankarju, ko je ta kandidiral kot socialdemokrat: »Najznamenitejše slovensko literarno ime!... Pisatelj Cankar priporoča kandidata Cankarja« (15. februar, št. 13). Ne vem, zakaj je DK tako nasproten mnenju, da je aretacija Ivana Cankarja Slovence politično prav resno prizadela. Vem pa, da sem si misel, da je preganjanje Cankarja bilo tudi preganjanje jugoslovanske usmeritve v slovenski delavski stranki, izposodil pri Speransu (I. izd., str. 199) in prav tako mnenje, da je Cankar svojo zamisel v okviru JSDS širil kar uspešno, da je ž njo »v vrstah socialne demokracije v precejšnji meri prodrle« (III. izd., str. 402). In vem tudi, da me DK ni prepričal, da bi bilo drugače. Njegove »pač prepričljive domneve o Cankarjevi aktivni vlogi ob njegovi aretaciji« pa raje ne označim...

Na str. 348 se DK »boji«, da bi se jaz »ognil« upoštevanju Schwarzovega poročila z dne 15. oktobra 1914 in da bi »rajši vztrajal pri »prostospisni« domnevi« itn. Značilno: ne »boji« se pa mene sumničiti, da hočem nekaj roko-hitrsko prikriti. Povem, da mi omenjeni arhivski spis ni »prišel pod roke«. Ne trdim zase, kot to dela DK, da sem pregledal vse na preganjanja nanašajoče se arhivske vire. Ob skromnih, zlasti časovno, možnostih za delo v arhivih na Dunaju sem se neogibno moral omejiti in sicer na nekatere serije aktov avstrijskega notranjega ministrstva, ki so se mi zdele najpomembnejše. Te sem pregledal sistematično, od lista do lista. Zame pomembnih dokumentov torej nisem iskal po sistemu »kdo bo prvi zagledal štiriperesno deteljico«. Nisem pregledal vseh serij, med njimi ne »Staatspolizei 20« in je dela še ogromno, veliko preveč za posameznika. Saj to tudi DK dobro ve. Popolnoma jasno je, da bomo edino z organizirano, skupinsko in sistematično akcijo kdaj prišli do tega, da bomo lahko rekli, da poznamo vse, kar o naši (novejši) zgodovini hranijo dunajski arhivi. Tisti redki posamezniki, ki smo kdaj na svojo pest, vsak zase, delali v teh arhivih pa bi za začetek storili koristno dejanje, če bi napravili (objavili) vsaj regesta aktov, ki smo jih že videli.

In zdaj o arhivskem spisu, ki ga DK objavlja v odlomkih ali v parafrazi kot svoj adut. Po tem, kar berem, podpira ta spis mojo tezo. Deželni predsednik Schwarz (najvišji in najodgovornejši vladni uradnik na Kranjskem) se pred vseh osrednjo oblastjo zagovarja zaradi prijave, da premalo energično ukrepa (aretira itn.). Očitno ne gre za rutinsko poročilo, marveč za odgovor na poziv notranjega ministrstva. To ministrstvo potemtakem terja energično ukrepanje tudi na Kranjskem, čeprav ve, kaj to pomeni na Štajerskem in Koroškem. Schwarzov (Küniglov) zagovor, da noče žaliti pravnega čuta prebivalstva in da ne ukrepa brez obtežilnega gradiva, ne pojasnjuje posebnosti položaja na Kranjskem, kajti isti zakoni so veljali tudi na Štajerskem in Koroškem in je bilo tam slovenske protidržavnosti enako malo. Če je Schwarz tako rahločuten za pravni čut in skrben pri zbiranju dokazov, morajo biti torej neki posebni razlogi. Dokument jih navaja takole: nezakoniti pregoni bi ustvarjali narodne mučenike in s tem klico novih gibanj, nevarnih državi. Ali pa se smemo s tem že zadovoljiti? Nezakonita preganjanja so namreč ustvarjala slovenske narodne »mučenike« tudi na Štajerskem in Koroškem. Mora torej biti nek razlog, zakaj se te nevarnosti tam niso bali, na Kranjskem pa so se je. Mislim, da stvari ni težko razložiti. Na Štajerskem in Koroškem je večina prebivalstva bila nemška, »pravni čute« večine prebivalstva je bil nemško-nacionalen in ni bil nič nevarno užaljen zaradi nezakonitih pregonov Slovencev; morebitna nova slovenska državi nasprotna gibanja ne bi bila nevarna, temveč prej dobrodošel povod za še bolj korenit nasilen obračun nemške večine s Slovenci. Na Kranjskem pa je bilo drugače: Nemci so tu v neznatni manjšini, obsejni proti širokim krogom naperjeni ukrepi bi »žalili pravni čute« velike

večine prebivalstva, dovolj osveščena, da bi na množično »ustvarjanje narodnih mučnikov« odgovorilo z »novimi gibanji, nevarnimi državici«. — To se torej razbere iz navedenega poročila. In to je zelo podobno tistemu, kar jaz v knjigi le domnevam. Če je DK v »svojem« dokumentu videl dokaz dobrotnosti in nadnacionalne pravičnosti avstrijske oblasti, mu ne morem pomagati.

Na str. 352 piše DK o številkah v zvezi z aretacijami na Koroškem, ki da so mi »padle pod pisalnik«, ker so premajhne in ker takih ne »ljubim in ne rabim«. Predno odgovorim, pripominjam, da bi avtor, ki je sam zagrešil tako resne »korekture« na dokumentu, ki ga navaja kot poglavitni dokaz za svoje trditve (dr. Tumov članek »Vojna«) in ki javno kritiko v tej točki molče preide, moral biti bolj previden kot obtoževalec drugih.

Kaj pravim o omenjenih številkah? »Natančno število aretacij ni znano. Tu je le globalni podatek v poročilu vojaške komisije, da so na Koroškem in Štajerskem od 27. julija do 1. decembra 1914 aretirali skupno 910 civilnih oseb, od teh 117 duhovnikov.« (Koroški plebiscit, str. 78.) Govorim torej o »oseh, ne le duhovniških aretacijah. DK meni, da bi moral navesti številke, ki jih sam citira. A te govore le o duhovnikih in zgolj o aretacijah. Jaz sem namesto njih iz istega vira citiral odstavek, ki več pove o preganjanju na Koroškem: »Štirideset odstotkov slovenske duhovščine, kakor tudi skoraj vsi ugledni slovenski laiki so morali v zapor ali pa so imeli zaradi najpodlejših ovadb na neprijeten način opraviti z orožniki, detektivi in preiskovalnimi komisijami.« (Kor. pleb., str. 80). In končno, imenoma sem navedel vse tiste, ki sem jih v razpoložljivi dokumentaciji ugotovil kot obsojene. Prešteje jih pa lahko vsak sam: bilo jih je 7 (sedem), štirje duhovniki in trije laiki, med njimi državnozbornski poslanec Franc Grafenauer (Kor. pleb., str. 82–83). To je doslej najmanjša številka v zadevni literaturi, naj jo »ljubim« ali ne. Upam, da bo tudi za DK dovolj majhna. Neljubo me je v pisanju DK zadelo nekaj drugega: njegova zaničljiva pripomba, da je bilo »slovenstvo v tej deželi« — »skoraj le na klerikalno klientelo omejeno« (str. 353). DK ne bi smel v svoji zločnosti pozabljati, da je ta »klerikalna klientela« bila in je še v boju za nacionalni obstanek, v boju, ki bi mu težko našli primerjave, da je ta »klerikalna klientela« prav zaradi svojega slovenstva dala svoj krvni davek v boju proti nacizmu in da še danes stoji — močno osamljena — zunaj naših varnih štirih sten proti novim pojavnim oblikam nemškonacionalnega fašizma.

Med poglavitnimi »aduti« DK je navedek iz Jegličevega dnevnika z dne 28. maja 1917, ki naj priča o tem, da »grem mimo vojnega doživetja množic in mimo izredno važnega pričevanja o prelomu, ki ga je povzročalo to doživetje v levomeščanskem klerikalnem krogu dr. J. Ev. Kreka« (str. 356). Kar zadeva »vojno doživetje« kot faktorja samoodločbe, sem svoje mnenje že povedal. Tu bi zdaj rekel predvsem to, da 28. maj 1917 pomeni čisto drugačen položaj kot pa meseci ob začetku vojne, ki o njih govorim v II. poglavju, iz katerega izvirajo moje »inkriminirane« trditve. Kronologije pač ni mogoče kar odpraviti. Besede o socialdemokraciji, ki so edini »nekaj naredili in nastopajo odločno za pravice narodov, za mir«, bi bile v letu 1914 in še precej dolgo pozneje nemogoče. Možne so postale šele po ruski februarški revoluciji leta 1917. Pa še tedaj komaj, komaj, če bi upoštevale zgolj tisto, kar je dotlej storila JSDS.* V slovenski politiki tistih dni je socialdemokracija neposredno učinkovala v glavnem zaradi iniciative holandsko-skandinavskega komiteja. To problematiko, ki je tudi DK vzlic večkratnemu načenanju še daleč ni obdelal izčrpno,

* Le pet dni po tem pogovoru, 2. junija 1917 je štajerski namestnik Clary poročal notranjemu ministru o dejavnosti slovenske socialdemokratske stranke s takimi besedami: »Diese Partei befließigte sich während des Krieges einer besonderen Zurückhaltung und patriotischer Gesinnung. Es ist ihr gelungen, die Arbeiterschaft trotz Lebensmittelmangels bisher im geduldigem Ausharren zu bestärken, was auf straffe und patriotische Organisation hindeutet.« — AVA, 11884/MI ex 1917. (»Ta stranka je med vojno izkazovala posebno zadržanost in patriotično mišljenje. Posrečilo se ji je doslej utrjevati delavstvo, da potrpežljivo vztraja, vzlic pomanjkanju živeža, kar kaže na čvrsto in patriotično organizacijo.«) — Tega poročila v knjigi ne navajam, podobno kot ne zapiska iz škofovega dnevnika, ki ga vihti DK, pač zato ne, ker ne to ne ono nima organskega mesta v tekstu. Navade, da bi v svoje tekste stlačil vse, kar sem kdaj kje prebral pa nimam.

v knjigo vključujem. Ni pa odločilna za predzgodovino majniške deklaracije, ki se naravnost začneja že 28. novembra 1916, da ne govorimo o zamislih iz l. 1914/15. Tudi »levomeščanski klerikalni« Krekov krog ima že dosti daljšo predzgodovino, iz katere vojne seveda ne moremo izločiti. Cisto res pa je, da je vojno doživetje množic, sublimirano v dejavnost evropske, avstrijske in navsezadnje tudi slovenske socialdemokracije, imelo velik pomen za zmago Krekovega toka v okviru slovenskega klerikalizma, predvsem v kranjski SLS. V vlogi argumenta proti dr. Sušteršiču vidimo to socialdemokratsko dejavnost prav v viru, ki ga navaja DK, zlasti če ga preberemo v neprirejani obliki. Tudi iz priredbe vidimo, da se škof zaradi tega argumenta še ni premaknil s svojega protikrekovskega, Sušteršiču zvestega stališča. Kako pa je prav strah pred vedno večjim vplivom socialdemokratske dejavnosti, ki je tedaj še lahko yeljala za reprezentanta interesov in razpoloženj množic, septembra 1917 končno odločilno vplival tudi na škofa Jegliča, sem v knjigi pokazal, celo bolj konkretno poglobljeno kot smo to brali doslej. Pripominjam le še to, da v pogovoru 28. maja 1917 ni šlo za vprašanje, ali dati državnopravno izjavo dva dni za tem v parlamentu ali ne.

V opombi 55 (str. 357) pogrēša DK navedbo, odkod imam Stürgkhove navodilo deželniim šefom od konca julija 1914. Ta precej znani dokument je objavil l. 1925 Ludwig Brügel v svoji zgodovini avstrijske socialne demokracije (knj. V, str. 210). Po originalu v upravnem arhivu na Dunaju ga je l. 1968 znova objavil Christof Führ v knjigi, ki jo navajam, po njem pa sem jo objavil v bistvenih odlomkih v »Koroškem plebiscitu« (str. 76–77).

V zadnjem odstavku na str. 357 mi DK očita, da v knjigi nisem popravil trditve, objavljene v »pripravljalnem spisu« (ZČ XXIV) o tem, da so Stürgkhove obljube, da se bo položaj izboljšal, bile prazne in da sem tako v svoji »zgodovinski« (z navednicami jo ironizira DK) sliki pustil neopravičeno praznoto. V inkriminiranem II. poglavju knjige o tem momentu sploh ne govorim, se na »pripravljalni« spis ne sklicujem in ga seveda tudi ne popravljam. Pa saj ga tudi ni treba. DK gradi svoj očitek na tem, da v nasprotju z menoj vse preganjanje reducira na gole aretacije. Jaz v ZČ XXIV o aretacijah izrecno sploh ne govorim, temveč le o »preganjavski vnemi« oblasti, da so oblasti pod vtisom Stürgkhove okrožnice konec julija 1914 delale v zavesti, da se ta njihova vnema ujema z željami najvišjih faktorjev v državi. Tu neke generalne remedure vsaj do vstopa Italije v vojno res ni bilo, le gašenje tam, kjer je stvar postajala za državo kočljiva. Kaj bi potem popravljaj? V »Koroškem plebiscitu« pa še konkretno povem, na kateri moment v »preganjavski vnemi« se navedene intervencije pri Stürgkhu nanašajo. In sicer pravim glede Koroške: »Slovenskemu tisku niso dovolili, da bi v javnosti nastopil v obrambo žrtev, zato pa so nemškimi listom dali na prosto voljo, da širijo najbolj fantastične trditve o protidržavnem značaju aretiranih oseb... Predsednik hrvaško-slovenskega kluba dr. Anton Korošec je aprila 1915 zaradi tega interveniral pri predsedniku vlade Stürgkhu. Slo je predvsem za pritožbo zaradi popustljivosti cenzure ob (protislovenskem) pisanju nemških listov na Koroškem. Stürgkh je Korošču obljubil, da bo poskrbel, da se stanje popravi.« Konec. (Str. 79). Kaj DK še hoče? Če lepi iz različnih tekstov skupaj posamezne stavke in pride do čudnih rezultatov, je kriv sam. Malo pa naj le še pomisli, kaj pomeni, da gre za intervencijo še v aprilu 1915. In morda še na to, da obe pismi vključujem z opozorilnim »primerjaj« in ne z dokazovalnim »glej«.

DK naslavlja name tudi vrsto vprašanj v zvezi s temami, ki niso neposredno predmet moje knjige, ki pa sem se jih s kakim posameznim stavkom dotaknil v njej ali v prejšnjih spisih (o računu slovenske klerikalne stranke na zaveznitvo nemških krščanskih socialcev v nacionalnem problemu, o pogledih hrvaškega »novega kurza« na slovensko vprašanje, o obstoju dveh tokov v SLS, o nasprotjih med Krekom in Sušteršičem pred vojno in še o čem). Izraz »vprašanje« je v tem primeru seveda evfemizem. DK daje dovolj jasno na znanje svoje mnenje, da jaz o vsem tem vem samo tisto, kar je narobe. Pa vendar si bom dovolil, kar si dovoljuje DK v svoji repliki v ZČ XXVII/1-2:

»...kar ne spada v časovno-tematski krog knjige... odlagam za drugo priliko...«

Imam pa tudi jaz še vprašanje svojemu kritiku, da ga ne imenujem kako drugače. Poglejte. Že več kot štiri desetletja se peča s politično zgodovino Slovencev v času demokratične in socialne prebuje, sam je celo predlagal omejitve in imenovanje te periode. Prizadeva si vzbuditi vtis, da si je nabral še dosti neznanih zakladov vednosti. A le tu in tam nam vrže kako prgišče, najraje tedaj, kadar z žugajočim prstom pokaže na koga, ki se je oglasil, ne da bi čakal njegove napotilne besede. Čas, ki nikomur ne prizanaša, vsiljuje vprašanje: Zakaj DK že enkrat ne razodene sam iz sebe in strnjeno svojih dognanj in spoznanj, recimo, v obsegu kolikor toliko normalne knjige? Kaj ga od tega odganja?